האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

משה אזר

על ו, אוֹ, ו/אוֹ

פרופ׳ חיים ה׳ כ ה ן , שהיה ממלא מקום קבוע של נשיא בית־המשפט העליון, זיכה את קוראי "לשוננו לעם" בדברים מאלפים ביותר בדבר "סכלות ו/אוֹ איוֶלת" שבשימוש צורת הכלאיים ו/אוֹ[1]. בסוף דבריו עמד על "מקורות נפשיים אפשריים של הנטייה לחבר את וי"ו החיבור עם אוֹ יחדיו ולצאת ידי חובת שניהם: ראשית, עצם הצירוף הזה מעיד על פניו על חוסר רצון או יכולת להחליט בין החיבור לבין הפירוד; שנית, הוא מעיד על התחמקות מן ההחלטה ועל החלפת ההחלטה בתחבולה לשונית ובערמה הגיונית; ושלישית, יש בו משום כפילות פנימית מחושבת ומתוכננת, דו־משמעות כאילו להכעיס"[2].

1. ראה "לשוננו לעם", מחזור לב (תשמ"א), עמ׳ 3–14.
2. שם, עמ׳ 11.

האקדמיה ללשון העברית - מגן בזכויות יוצרים

בדבריו הבאים אני מבקש להוסיף ולברר את המקור הראשוני לעצם הצורך בהמצאת ו/או, והוא המקור הלשוני. אמנם בעל המאמר עמד כבר בעצמו על מקור זה בראשית מאמרו: "יש שקוראים את וי"ו החיבור כמחַברת בין שתי מלים... ויש שקוראים את וי"ו החיבור כמפרידה... הוא הדין למלה או... חוק הוא לישראל, שמלת או 'באה להבדיל ולא להקיש', אם לא משתמעת כַּונה אחרת מן ההקשר, שנאמרה בו... נמצא, שלעולם אינך יודע בבטחה, אם וי"ו החיבור לחַבר באה או להפריד, כשם שלעולם אינך יודע, אם או להפריד באה או לחבר... נחה עליו על אחד ממשפטני אנגליה של המאה החולפת רוח הקודש, והוא המציא את ו/או... והיה אם יפרשו וי"ו החיבור שלך כמחַברת, תוכל למחות ולהגיד להם, הרי כתבתי גם או! ואם יפרשו את או שלך כמפרידה, תוכל לצעוק באוזניהם, הרי כתבתי גם וי"ו!"[3]. על דברים אלה מבקש אני להוסיף את עצם המקור לדו־משמעות של וי"ו ושל או ולבדוק, אם אכן קיים חֶסר לשוני, החייב להתמלא באמצעות ו/או או בדרך אחרת.

נזכיר קודם כול כמה אמיתות לוגיות ידועות, ונתחיל בלוחות האמת של הקוֹנְיוּנקציה (כיפּוּל לוגי) ושל הדיסְיוּנקציה (חיבור לוגי), שנסמנם את האחד $\wedge$, ואת השני $\vee$ (P, Q יסמלו שני משפטים שונים; א = אמיתי; ש = שקרי)[4]:

3. שם, עמ' 4.

4. על לוחות האמת ראה א' טארסקי, "מבוא ללוגיקה ולמיתודולוגיה של המדעים הדידוקטיביים". מוסד ויצמן לפרסומים במדעי הטבע ובטכנולוגיה, ירושלים 1956, עמ' 30–34.

P	Q	P∧Q	P∨Q
א	א	א	א
ש	א	ש	א
א	ש	ש	א
ש	ש	ש	ש

על־פי לוח האמת של הקוניונקציה („P ∧ P") משפט המורכב משני משפטים (או יותר), המחוברים ביניהם באמצעות הסמל ∧, הוא משפט אמיתי, אם — ורק אם — שני המשפטים (או כולם) אמיתיים. ע"פ לוח האמת של הדיסיונקציה („P ∨ P") משפט המורכב משני משפטים, המחוברים באמצעות הסמל ∨, הוא משפט אמיתי, אם לפחות אחד משני המשפטים אמיתי.

לפי זה הדיסיונקציה היא לעולם אינקלוסיבית — (מכלילה), ולא אֶקסקלוסיבית (מוציאה): "ראובן נסע לאילת ∨ שמעון נסע לאילת" יהיה משפט אמיתי, לא רק אם אחד משני האנשים האלה נסע לאילת, אלא גם אם שניהם נסעו.

יש מחלוקת בין בלשנים, וכן בין לוגיקנים, לגבי מובנה של וי"ו החיבור ושל **או** בלשון הטבעית. מחלוקת זו היא תיאורטית ונוגעת במה שראוי לראות כמשמעויותיהן העצמיות של וי"ו ושל **או**. יש סבורים, שוי"ו החיבור בשפות הטבעיות שוה מבחינת תוכנה הסֵמנטי לקוניונקציה של הלוגיקנים, ויש סבורים, שהיא רב־משמעית בתוכנה הסמנטי, ועשויה להורות, למשל, גם על "אחר כך" („הוא נפל וקם"), על תוצאה („הוא נפל וְשבר את רגלו") או על תנאי („תן לי תפוח, וְאתן לך בננה"). לגבי **או** בשפות הטבעיות המחלוקת היא, אם ראוי

האקדמיה ללשון העברית - מגן בדבים ומגן יוצרים

האקדמיה ללשון העברית - מגן בזכויות יוצרים

לראות בה שוה־ערך לדיסיוּנקציה הלוגית (**או** מכלילה), **או** **או** מוֹציאה, **אוֹ** פעמים כך ופעמים כך. כשלעצמי, סבור אני[5], שכל וי"ו משמעותה הסמנטית העצמית היא כשל הקוניוּנקציה, וכל **אוֹ** משמעותה הסמנטית העצמית כשל הדיסיוּנקציה — (בֵּרֵרה מכלילה); אלא שפעמים, מסיבות תחביריות, סמנטיות **אוֹ** פראגמאטיות, הקשורות בטבעם של האברים המחוּברים באמצעות וי"ו **אוֹ** **אוֹ**, יש לפרש את מלות־החיבור האלה בדרך שונה. ואולם הפירושים השונים, העשויים להינתן למלות־החיבור האלה, אין בהם כדי להוציאן מחזקתן הסמנטית. למשל, במשפט "היום יום ראשון **אוֹ** יום שני" **אוֹ** נחשבת כמביעה בֵּרֵרה מוֹציאה. אולם אפשר לטעון, שאוֹ, במשמעותה הסמנטית העצמית, נשארת **אוֹ** מכלילה, אלא שהאברים המחוּברים, "יום ראשון" ו"יום שני" אינם מתיישבים זה עם זה, ולכן מתפרשת לנו **אוֹ** כאוֹ מוֹציאה, אך היא עצמה יוֹצאת גם להכללה, כגון במשפט: "אם תאכל בשר **אוֹ** דגים, תהיה חולה". אין כוחה של **אוֹ** מגיע עד כדי להכליל דברים שאינם בני הכללה, וזאת משום שאוֹ מאפשרת לנו מלכתחילה לבחור לאו דַוקא בשני האברים המחוּברים כאחד, אלא גם בכל אחד מהם לבדו.

---

5. בעקבות מאמריהם של F.J. Pelietier. "OR", *Theoretical Linguistics* 4 (1977), pp. 61–74; R. Posner, "Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language", in: J.R. Searle, F. Kiefer, and M. Bierwitsch (eds.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1979, pp. 169–203.

האקדמיה ללשון העברית - מגן בדבריה יוצרים

נניח עתה לצד התיאורטי, ונתרכז בצד המעשי של דו־משמעות וי״ו ואו (בין זו דו־משמעות סמנטית בין זו דו־משמעות פרשנית־פראגמאטית). לגבי **או** אין צורך להרחיב עוד את הדיבור, שהרי ברור וידוע, שהנוסחה X **או** Y, בין ש־X ו־Y הם משפטים שלמים, ובין שהם חלק כולל בתוך משפט, היא באופן עקרוני דו־משמעית בשפה הטבעית, מבחינת השימוש הממשי **באו**. אין לדעת מלכתחילה, אם הכונה **לאו** מכלילה **או לאו** מוציאה. על־פי רוב תופג הדו־משמעות בעזרת מה שיוצב במקום X ו־Y. אך פעמים לא יהיה בכוחם של האברים המחוברים הממשיים להפיג את הדו־משמעות, ואז ניזקק להקשר לשוני ונסיבתי רחב, שרק ממנו אפשר לעמוד על כַּונת הדובר **או** הכותב, ופעמים לא יועיל אף ההקשר הרחב ביותר, ואז תישאר הדו־משמעות על מכונה, לפחות מן הבחינה הלשונית. אין פלא אפוא, שמצא המחוקק לנכון להתערב בלשון בני אדם הבלתי־ברורה וקבע, שבמסמכים משפטיים **או** ״באה להבדיל ולא להקיש״; כלומר, קבע את **או** במשמעות מ ו צ י א ה .

לגבי וי״ו החיבור קשה במבט ראשון לתפוס, כיצד ייתכן שבנוסחה X ו־Y יצאה וי״ו החיבור לפתע למשמעות ״**או**״, ואמנם משפט כגון ״ראובן הלך לסרט, וְשמעון הלך לישון״ יהיה אמיתי, אם ורק אם קרו שני הדברים האלה; ואם נמיר את וי״ו החיבור **באו**, נקבל משפט, שתנאי האמת שלו שונים, ולכן ההמרה בלתי־אפשרית.

ואולם כל זה נכון לגבי מ ש פ ט י ם מ ח ו ב ר י ם , אך לא לגבי משפטים בעלי חלק כולל.

האקדמיה ללשון העברית - מגן בזכויות יוצרים

יש, כמובן, משפטים בעלי חלק כולל, שבהם אין אפשרות להמיר ו באו, כגון: "ראובן ושלמה נסעו לאילת", אך יש גם משפטים, כגון "ומקלל אביו וְאמו מות יומת" (שמות כא, יז), שהם דו־משמעיים סמנטית: רק המקלל א ת ש נ י ה ם יומת; או גם המקלל א ח ד מ ה ם[6].

אם המשמעות השנייה היא הנכונה, אזי אפשר להמיר את וי"ו החיבור באו (מכלילה). יש אפוא לברר, מתי עקרונית אפשרית וי"ו החיבור במשמעות "או".

אם נחזור לדוגמה מן המקרא, יתברר לנו מיד, שהסיבה לאפשרות המרת ו באו נובעת מגלגול המשפט הנידון, בעל החלק הכולל, ממשפט מחובר או משני משפטים עצמאיים: "מקלל אביו מות יומת, ומקלל אמו מות יומת" ← "מקלל אביו וְאמו מות יומת", הניתן להבעה גם בצורת "מקלל אביו א ו אמו מות יומת"[7] (אם אכן אנו מסכימים, שזו כַּונת הכתוב). מכאן, ומשיקולים אחרים, אנו יכולים לנסח כלל, שיסדיר את הופעת וי"ו החיבור במשמעות "או": וי"ו החיבור, אם היא מצויה בתוך חלק כולל, ואם המשפט, שהחלק הכולל מצוי בתוכו, התגלגל ממשפט מחובר (או משני משפטים עצמאיים), שכל אחד מאבריו (או כל אחד משני המשפטים העצמאיים) הוא

---

6. בתלמוד (ב"מ צד ע"ב) יש מחלוקת בין ר' יאשיה לר' יונתן בדבר המובן של וי"ו ב"איש אשר יקלל את אביו ו א ת אמו" ((ויקרא כ, ט). עיין שם ותראה, שהראשון סובר, שהוי"ו באה לחבר (קוניונקציה), והשני סובר שהוי"ו מורה על בֵּרה מכלילה ("משמע שניהם כאחד ומשמע אחד בפני עצמו").

7. ואמנם ב־Authorized Version, למשל, מתורגמת וי"ו זו: "or".

האקדמיה ללשון העברית - מוג בזכויות יוצרים

פסוקית־תנאי אוֹ נושֵׂא גֶּנֶרִי (סוּגִי) אוֹ תיאוּר זמן וּמקוֹם בּמעמד של תיאוּרי משפּט[8], השוּם בּשני האבּרים (אוֹ המשפּטים), להוֹציא את ההבדל המוֹפיע בּחלק הכּוֹלל — וי״ו זאת ניתן להמירהּ בּאוֹ (ולפעמים אף חוֹבה להמירהּ בּאוֹ, בּעיקר בּעברית הישׂראלית של ימינוּ, והיא משמשת כּאוֹ מוֹציאה).

דוּגמאוֹת עם פּסוּקית־תנאי: ״תלה בּקטוֹן עד שיגדיל, וּבגדוֹל (בּדפוּסים: אוֹ) עד שיבוֹא ממדינת הים, וּבחֶרש (בּדפוּסים: אוֹ) וּבשוֹטה (בּדפוּסים: אוֹ) אין שוֹמעין לוֹ״ (יבמוֹת ד, ו — כּתב־יד קוֹיפמן). כּל וי״וי־החיבּוּר שבּמשפּט זה משמעוּתן ״אוֹ״ (עד שכּתוּב אוֹ בּדפוּסים, שהעדיפוּ, כּבימינוּ, את מלת־החיבּוּר ההוֹלמת יוֹתר את תוֹכן הדבּרים). משפּט זה מכיל תנאי כּוֹלל, ויש לראוֹת בּוֹ גלגוּל מן המשפּט המחוּבּר: ״תלה בּקטוֹן עד שיגדיל, אין שוֹמעין לוֹ; תלה בּגדוֹל עד שיבוֹא ממדינת הים, אין שוֹמעין לוֹ; תלה בּחֶרש, אין שוֹמעין לוֹ; תלה בּשוֹטה, אין שוֹמעין לוֹ״. ודוּגמה נוֹספת: ״אם יגיע ראוּבן ראשוֹן אוֹ שני (וּלפי סגנוֹן המשנה אפשר: וְשני) בּתחרוּת, יקבּל פּרס״ — ״אם יגיע ראוּבן ראשוֹן בּתחרוּת, יקבּל פּרס״; ו(גם) אם יגיע ראוּבן שני בּתחרוּת, יקבּל פּרס״.

דוּגמוֹת עם נושֵׂא גֶּנֶרִי: ״סטוּדנטים וחיילים יקבּלוּ הנחה״ — סטוּדנטים יקבּלוּ הנחה, וְ(גם) חיילים יקבּלוּ הנחה״[9].

---

8. על תיאוּרי המשפּט ועל ההבדל שבּינם לתיאוּרי הפּוֹעל, ראה א׳ רוּבינשטיין, ״תיאוּר הנשׂוּא ותיאוּר המשפּט וּמעמדם התחבּירי״, ״לשוֹננוּ״ לה (תשל״א), עמ׳ 61–74; מ׳ אזר, ״שטח ועוֹמק בּתחבּיר״, הוֹצאת אוּניברסיטת חיפה, חיפה, תשל״ז, עמ׳ 99–124.

9. כּל נושֵׂא גֶּנֶרִי הוּא מבּחינה סמנטית תנאי: ״סטוּדנטים יקבּלוּ הנחה״

האקדמיה ללשון העברית - מגון בזכויות יוצרים

וכן: "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וְארגמן וְתולעת שני וְשש וְעזים וְעֹרות אילים מאדמים וְעֹרת תחשים הביאו" (שמות לה, כג). וי"ו החיבור = "או". המשפט התגלגל מן "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת הביאו; וְ(גם) כל איש אשר נמצא אתו ארגמן, הביאו; . . ."

דוגמות עם תיאורי זמן ומקום: "כשהייתי בפריס ובלונדון (=או בלונדון) גרתי במלון" — "כשהייתי בפריס גרתי במלון; כשהייתי בלונדון גרתי במלון". "הוא מתנהג יפה בבית ובבית־הספר" — "הוא מתנהג יפה בבית, וְהוא מתנהג יפה בבית־הספר".

יש סוגים נוספים של משפטים בעלי חלק כולל עם וי"ו החיבור במשמעות "או", שהתגלגלו ממשפטים מחוברים (או עצמאיים), כגון משפטי איסור והיתר ומשפטי שלילה.

משפט איסור: "אסור לך לאכול וְלשתות" (=או לשתות) → "אסור לך לאכול, וְאסור לך לשתות".

משפט היתר: "אתה רשאי לאכול וְלשתות (=או לשתות) → "אתה רשאי לאכול, וְאתה רשאי לשתות".

משפט שלילה: "ראובן ושמעון לא נסעו לאילת" (=או שמעון) → "ראובן לא נסע לאילת, וְשמעון לא נסע לאילת".

צדק אפוא פרופ' כהן כשאמר, שאו פעמים מפרידה ופעמים מחַברת, ואף וי"ו החיבור פעמים מחַברת ופעמים מפרידה. ואנו לא באנו אלא להסביר את הפן ה ל ש ו נ י שבתופעה זו.

= כל אדם, אם הוא סטודנט, יקבל הנחה.

האקדמיה ללשון העברית - מגו בזכויות יוצרים

ועתה לשאלה, אם קיימת בעיה ממשית, שוי"ו החיבור ומלת הברֵרה **או** לבדן אינן מצליחות להמציא להן פתרון? האם צודקים יצחק אבינרי ז"ל[10] ופרופ' כהן יבלח"א, שאין בשום מקרה צורך בצורה המורכבת **ו/או**?

לדעתי, יש כאן בעיה. היא קיימת, בין שננהג על־פי הלוגיקנים, בין שננהג על־פי לשון בני אדם, ובין שננהג על־פי חוק הפרשנות. על־פי הלוגיקנים וי"ו החיבור תמיד באה לחבר (קוניונקציה), ואילו **או** באה תמיד להכליל (דיסיונקציה). אך מה יעשה אדם הנזקק לברֵרה מוציאה? על־פי לשון בני אדם, כפי שראינו, וי"ו **ואו** הן דו־משמעיות, ומה יעשה משפטן הנזקק ללשון חד־משמעית, ואינו סומך על ההקשר (**או** על השופט) לפתור לו את הדו־משמעות כרצונו? על־פי לשון חוק הפרשנות וי"ו באה לחבר (קוניונקציה), **ואו** באה להפריד (**או** מוציאה), אך מה יעשה אדם הנזקק דַוקא **לאו** מכלילה? אין אפוא כל ספק, שקיימת בעיה ממשית. וגם העובדה, שלמרות כל זעקותיהם של שופטים נכבדים בישראל ובעולם, עורכי הדין ממשיכים בשלהם וממלאים את חוזיהם **ו/או**, אף היא מוכיחה שדברים בגו.

אמנם יש לשבח את המחוקק הישראלי[11] על שלא נזקק מעולם לכתוב **ו/או**, אך חקיקה לחוד, וניסוח חוזים לחוד. בחקיקה קל הרבה יותר לגלות את כַּונת המחוקק, שהרי כל חקיקה נעשית לאור עקרונות מסוימים, המבטאים את רצון הכלל. מה שאין כן חוזים והתחייבויות שבין אדם לחברו.

10. ראה י' אבינרי, "יד הלשון", הוצאת "יזרעאל", תל־אביב 1964, עמ' 155.

11. ראה מאמרו הנ"ל של פרופ' כהן, עמ' 3.

האקדמיה ללשון העברית - מון בזכויות יוצרים

החוזים הם במידה רבה שרירותיים, וכל אדם עשוי להכניס בהם הגבלות והתניות כראות עיניו, כל זמן שאינו סותר את החוק. לכן קשה לגלות את כַּוונות הכותב מתוך הלשון עצמה, אם לא אמר את הדברים במפורש. לא יכול להיות ספק, שמשפטנים זקוקים מאוד לביטוי, שיביע באופן חד־משמעי את הברֵרה המכלילה, וקצתם (ואולי רובם) החליטו החלטה הגיונית, אם כי אולי לא אסתטית ביותר, להשתמש בביטוי המורכב ו/או באופן שהצירוף "פלוני ו/או אלמוני" אין פירושו "פלוני או (מוציאה) אלמוני", ולא "פלוני ואלמוני" (קוניונקציה), אלא דַוקא "פלוני ואלמוני, שניהם יחדיו וכל אחד לחוד".

אין להתפלא כלל, שמשפטנים דַוקא המציאו את המונח הזה, כשם שהם, עם הלוגיקנים, המציאו את הביטוי, "הבַּרברי" לא פחות, "אם ורק אם" (שהייתה לנו ההזדמנות הבלתי־מבורכת להשתמש בו לעיל). לפעמים, בעיקר בחוזים ובכתבי התחייבות, יש טעם לסטות מלשון בני אדם רגילה, כדי להשיג דיוק וחד־משמעיות, שאין הלשון היום־יומית נזקקת להם. מחלוקת רבי מאיר ורבי חנינא (קידושין ג, ד) בדבר הצורך בתנאי בני גד ובני ראובן בהתחייבויות משפטיות שייכת אף היא לכאן. רבי מאיר סבור, שיש לכפול את התנאי, לאמרו בלשון חיובית ובלשון שלילית (אם X אז Y, ואם לא X אז לא Y = "אם ורק אם X, אז Y"), כדי שיהיה תֶּקֶף מבחינה משפטית. ורבי חנינא סבור, שאפשר להסתפק בלשון בני אדם רגילה, שאינם נוהגים לכפול את תנאיהם. והלכה כרבי מאיר[12].

---

12. דנתי בהרחבה במהות המחלוקת שבין רבי מאיר ורבי חנינא בספרי

האקדמיה ללשון העברית - מוג בדבריות יוצרים

שאלה אחרת היא, אם חייבים בכל מקום שנזקקים לברֵרה מכלילה לכתוב דַוקא **ו/או**. ושוב שאלה אחרת היא, אם עורכי הדין אמנם כותבים **ו/או** רק במקום הראוי לו עניינית. על־פי דבריו של פרופ׳ כהן מתקבל הרושם, שלעתים אין המנסחים מבינים כלל פירושו של **ו/או**, והם מכניסים אותו אוטומטית כמעט במקום כל וי״ו וכל **או** — מתוך אמונה שטובים השניים מן האחד.

ולבסוף, הנה דוגמה (אמנם מלאכותית, אך לא בלתי־אפשרית) לצורך בברֵרה מכלילה, ולשימוש נסבל של **ו/או**: ״מותר להשכיר את החדר הזה בשכירות משנה לאדם אחד **או** לשניים לכל היותר, ולפי הפירוט הבא בלבד: לראובן **ו/או** לשמעון **ו/או** ללוי; לדוד ולשלמה; לשלמה וליואב; ליואב **ו/או** לאבנר״.

ברור, שאפשר לנסח את המבע הזה גם בלי לכתוב **ו/או**; אך ספק בעיניי, אם יהיה פשוט, קצר, בהיר ואלגנטי יותר. סבור אני, שבמקום לצאת חוצץ נגד עצם שימוש **ו/או**[13], היה מוטב ללמד את הנַסחים להגביל את השימוש בו רק למקומות, שבהם הוא כמעט הכרח שלא יגונה. מובן מאליו, שלימוד כזה אינו יכול להיות מנותק מלימוד כללי השימוש של וי״ו החיבור ושל **או**.

״לשונות התחייבות במקרא ובמשנה״, הוצאת ״פינת הספר״, חיפה 1981, עמ׳ 118–122.

13. יפה העיר ר׳ מירקין (״לשוננו לעם״, מחזור לב (תשמ״א), עמ׳ 64). ש״כבר היה לעולמים״: **ו/או** מצויה בקטעי משנה מן הגניזה. ואפילו אין שימושה כבימינו. מכל מקום עצם שימוש הכלאיים של **ו**, **או** אינו מחידושי ימינו.